

ORBÁN LÁSZLÓ

A Maris históriája

1803. nov. 19. és dec. 5. között Kazinczy súlyos beteg volt, néhány napig élet-halál között lebegett. Miután a halál veszedelmén túljutott, a lábadozó Kazinczyt a cselédek gondjaira bízta a család. December végén Kazinczy anyja átköltözött Érsemlyénből Alsóregmecre Kazinczy testvéréhez, Józsefhez, és tavaszig ott is maradt, hogy segítsen a gyermekágyban fekvő menyének. Kazinczy mellett 1803/4 telén csak egy inas, egy „éltes parasztasszony” és egy „15 esztendő, teljességgel nem szép, de igen alkalmatos ’s eleven lelkű leány”, Nagy Maris marad.¹

Jelen munka arra kérdez rá, hogy a ránk hagyományozott szövegek hogyan mesélik el Kazinczy és Maris kapcsolatának történetét. Nyomozás abban az értelemben, hogy a cél az ’igazság’ kiderítése, de azzal a megszorítással, hogy nem a ’valóságos múlt’-ban, az ’ahogy-az-történt’-ben keressük a különböző szövegek állításainak referenciáit, hanem Kazinczy önéletrajzi szövegeinek világán belül.

Kazinczytól tudjuk, hogy Maris 1788 körül született, feltehetően Göncruszkán. Kazinczy húga, Klári, Göncruszkára ment férjhez Kraynik Józsefhez ugyancsak 1788-ban, és 9 évvel később szolgálatába fogadta a lányt. Történetünk idején még élt Maris anyja. A cselédlány 1805-ig szolgált a Kazinczy családnál, ezután Miskolcra került.²

Tudjuk továbbá azt is, hogy Kazinczy és a cselédlány között kialakult *valamiféle* bizalmas viszony. A család (és részben a tágabb környezet) szexuális kapcsolatot feltételezett, és szégyenteljes házasságtól tartott. Kazinczy a fogságból szabadulva igényt tartott az osztatlan családi birtok ráeső részére. A birtokviszonyok átrendezése érzékenyen érintette a testvéreket, főleg József hangoztatta sérelmeit. A döntés a családfő anyja, Bossányi Zsuzsanna kezében volt. Az egyébként is nehéz természetű anyja nehéz helyzetén a család tekintélyes rokonai igyekeztek közbenjárásukkal segíteni. A birtokrészek újraosztása így is évekig tartó durva vitát eredményezett Kazinczy és legközelebbi hozzátartozói között. E feszült légkör teszi valamennyire érthetővé az anyja és a testvérek reakcióit arra a gyanúra, hogy Kazinczy egy nincstelen cselédlányt akar elvenni. A család érdeke az volt ugyanis, hogy Kazinczy gazdagon nősüljön és a hozományként nyert birtokra költözzön, azaz, hogy minél kevésbé sérüljön a status quo.

¹ [Kazinczy Ferencz Följegyzései] = KAZINCZY Ferenc, *Pályám emlékezete*, kiad. ORBÁN László, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2009 (Kazinczy Ferenc művei, 1. osztály, Eredeti művek), 123.

² *Uo.*, 133, 151.

[beszédhelyzet]

Mindezekről elsősorban a legfőbb érintett, Kazinczy beszámolóiból értesülünk, kiváltképp a Dékáni-féle szövegcsoporthoz és *Az én naplóm*ból. Ezért a Maris-ügy dossziéjába kerülő dokumentumok kellő óvatossággal kezelendők.

Dékáni Kálmán a berkeszi Vay család könyvtárának rendezésekor több Kazinczy-kéziratot fedezett fel újra, majd publikált 1902 és 1905 között az Irodalomtörténeti Közleményekben: a [*Kazinczy Ferencz kellemetlenségei László és Dienes öccsével*], a [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*], a *Széphalom és házi dolgaim* és a [*Kazinczy Ferencz „Diáriuma”*] című szövegeket.³ Ezen írások egy tematikus egységet alkotnak, és *Az én naplóm* megfelelő szöveghelyeivel olvashatók egybe, annak keletkezéstörténeti előzményét sejtjük bennük. Mindegyik szöveg alapvetően a Kazinczy fogsága utáni családi osztozkodással foglalkozik, de összeköti e közleményeket az is, hogy az elbeszélő-levéliíró a döntést meghozó anyához, ill. a döntést elbíráló utókorhoz szól:

„Sok környüállás adja elő magát az életben, mellyre nehéz felelni, és mégis ártatlan a' gyanús, 's ez nehézzé teszi a' bírák' dolgát. Illyen ez a' jelenvaló is.”⁴

Továbbá:

„A' Vármegye Archivuma bizonyosság ezen istentelenül vitt dologban.”

És:

„Az én egyenességemnek, 's a' Dienes igazságtalanságának *tanúja* az egész Semlyén és a' Vgye *Protocollumai*.”⁵

Az érvelés e kiragadott példái egy bírósági tárgyalóterem akusztikáját idézik fel, ahol Kazinczy egy per védőügyvédjének hangját hallatja. A védő ez esetben önmagát védi, és az önéletírások szerző=elbeszélő=modell=főhős beszédhelyzetéből szólal meg.⁶ E többszörös összefonódás miatt a szövegek elbeszélői hangja elnyomja a 'vád' bizonyítékait, csak a 'védelem' érvelését, cáfolatát és megsemmisítő visszatámadását érzékelhetjük. A megsemmisítés szó szerint is érthető, hiszen Kazinczy figyelme kiterjedt arra is, hogy megóvja a szövegek egy részét az utólagos vizsgálódástól. És sajnos a Dékáni-szövegcsoporthoz kéziratait őrző berkeszi könyvtár a II. világháborúban megsemmisült. A nyomozóhatóság vagy bíró szerepébe helyezkedő utókor tehát nincs könnyű helyzetben, amikor pl. ezt olvassa Kazinczy egy anyjához írt (átírt?) levelében László öccse anyjához írt – eredetiben nem ismert – leveléről:

³ Új kiadásuk: KAZINCZY, *Pályám...*, i. m., 109–118, 121–154, 154–161, 200–227. (A jelen dolgozat e kiadásból idéz.)

⁴ [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*], i. m., 127 (kiem. – O. L.).

⁵ [*Kazinczy Ferencz „Diáriuma”*] = KAZINCZY, *Pályám...*, i. m., 210, 215 (kiem. – O. L.).

⁶ Philippe LEJEUNE, *Az önéletíró paktum* = Ph. L., *Önéletírás, élettörténet, napló* (Válogatás Philippe Lejeune írásaiból), szerk. Z. VARGA Zoltán, Bp., L' Harmattan, 2003, 17–46.

„Itélje meg már akárki, hogy ha ezek igazak – pedig úgy áldjon meg engemet az életnek Istene, egy szóig igazak! – hogy illik a’ mi dolgunkra a’ mit Laczi ír, ’s azt tettem-e írtam-e, a’ mit ő ír, hogy írtam? [...] Itt a’ két levelet magam vágtam ki. – Hosszura terjedt volna a’ magyarázat. Laczi azt írja, hogy hamisan írtam Dienesnek, hogy »én (Laczi) neki (Ferencznek) azt mondtam, hogy a’ Susi leányának Julishoz kell menni.«”⁷

[műfaj-talankodás]

Az 1805–1806-ban lejegyzett [*Kazinczy Ferencz „Diáriuma”*] c. szöveg műfajára erős javaslatot tesz a Dékáni Kálmán által adott cím. A naplóműfaj időrend által szervezett, hosszabb-rövidebb napi bejegyzésekből felépülő szövegeinek formai sajátosságai valóban megfigyelhetők e „*Diárium*”-ban. Fontos szerepet kap azonban az anekdotikus szerkesztési mód is:

„Képére tartozik ennek a’ becsületes embernek az a’ két kétséget teljességgel nem szenvedő anekdotát, melly itt következik.”

És:

„Bonaparte felől lévén szó, kedvem jött, azt is feljegyezni, a’ mit Nini ír Bécsből.”⁸

A feljegyzett, azaz emlékezésre méltó események különböző *múltbeli* történeteket hívnak elő a naplóíró memóriájából. De a visszatekintő elbeszélői helyzet miatt a következmények, a *jövő* ismeretének is birtokában van a ’napló’-író. Ezért bizonyul egy helyen elégtelennek az anekdotázó naplóíró történéseket lejegyző (jelen) és történeteket felidéző (múlt) szövegalkotási technikája. A Maris-história megírása túl sok kitérőt, magyarázatot, anekdotát igényelne, hogy a *végül* (jövő) botránnyá összeálló eseménysort elejétől a végig uralni tudja az elbeszélő. Azaz túlságosan is elhajolna a naplószerűség időrendjétől az *igazság* megírása:

„[1804. máj.] 20d. Pünkösdi Vasárnapja. Kezdődik a’ Maris históriája, melyet külön fogok megírni, hogy a’ beszéd folytatásban menjen ’s meg ne szaggattassék. (Lásd XII. évf. 191. l.)”⁹

A közel egyidejű időrendi lejegyzés, az ’igazi’ napló, nyitott a jövőre, hiszen nem ismeri a következményeket. Tehát amikor Kazinczy az elbeszélőni vágyott történet érdekei szerint válogat a ’napi’ eseményekből, akkor megszünteti a szöveg diáriumkénti olvashatóságát.

⁷ [*Kazinczy Ferencz kellemetlenségei László és Dienes öccsével*] = KAZINCZY, Pályám..., i. m., 114–115.

⁸ [*Kazinczy Ferencz „Diáriuma”*], i. m., 202, 219.

⁹ Uo., 203.

A fenti idézetben zárójelben olvasható közbevetésével Dékányi a [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*]-hez utalja az *Irodalomtörténeti Közlemények* olvasóit. Az első szövegközlő utasítása összhangban van Kazinczy vélelmezhető szándékával is.

[prókátorság]

Ismereteink szerint a [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*]-ben írta meg legbővebben Maris históriáját Kazinczy, ez lehet tehát az a szöveg, amelyben „külön” helyet kapott a történet. E *Följegyzés* célja, hogy a fogság utáni családi viszályban megírja az ’igazság’-ot.

„Hosszas szenvedéseim után 1801-ben visszanyertem szabadságomat: nem birto-
komat is. Messzire vinne el a’ czéltől előbeszélteni, mely fortélyok, mely durvaságok
által igyekezett engem József öcsém Regmeczről elhárítani.”¹⁰

A „czéltől” eltérítő József-féle „fortélyok”-at – úgy tűnik – kerülni igyekszik az elbeszélő. Az elbeszélés vezérfonala, amely mentén Kazinczy ezen életszakaszának megértéséhez eljuthatunk a „tévelygő utakon”, és amely „szorossan össze van szöve történeteivel”, nem más, mint a Maris-história:

„Itten olly történetek elbeszélésére kell ereszkednem, a’ mellyek az olvasót nehez-
telésre fogják ellenem gyúlasztani, ’s arra a’ gyanúra viszik, hogy szerencsétlenségemet
vagy vétkes, vagy legalább *nem okos* tetteim által megérdemlettem. Nem kérek *elnézést*,
hanem csak *igaz voltot* és ügyemnek *részre nem hajló megítélését* és erre nézve *békével*
való kihallgatást. Ocsmány történetek, alacsony dolgok – szerelmeskedés, gyer-
mek..... gyanúja! – fognak előfordulni. De mind ezek szorossan össze vannak szöve
történeteimmel.”¹¹

Eme prókatori hangütés – gyanú, vétek, igazság, részre nem hajlás, kihallgatás –
után a tényállást ismertető sorokat olvashatjuk:

„Az Oskola-Rector, Mata Imre nékem holmi munkáimat nyomtatás alá purisálta.
Egyedül ülven asztalhoz, kértem, hogy valamig az anyám oda lesz, ebédeljen, ’s vacso-
ráljon nálam. Ez éppen akkor történt, midőn ötlet Semlyénből idő-nap előtt ki akarták
tolni. Én pártját fogtam. Melyik félnek volt igaza? az nem tartozik ide; piruljon a’ ki
igazságtalanságot követ. A’ rágalmazás alkalmatosságot veve bántani; azt mondották,
hogy azért járatom magamhoz, hogy ha Maris viselő lesz, legyen kire kennem.”¹²

Vizsgáljuk meg, hogy mit is állít e bekezdés:

1. állítás: a tanítónak két hétköznapi oka is volt télen Kazinczyhoz járni.
2. állítás: a tanítót el akarták mozdítani állásából.

¹⁰ [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*], i. m., 121.

¹¹ *Uo.*, 123.

¹² *Uo.*

3. állítás: Kazinczy a tanító pártjára állt.
4. állítás: a tanító ügye igazságos dolog.
5. állítás: rágalom érte a tanítót és/vagy Kazinczyt.
6. állítás: rágalom, hogy a tanítót nem az 1. állításban mondott okokból járatta magához Kazinczy.

7. állítás: feltételezték valakik, hogy Maris viselős lesz (Kazinczytól).

8. állítás: feltételezték valakik, hogy Kazinczy a tanítóra kenné az apaságot.

Ebben az összetett érvelési sorban érdemes külön is figyelni az 5. állítás furfangos hiányosságára: „A’ rágalmazás alkalmatosságot veve bántani;”. Ki bánt kit? A jó tanítót az állására törő ellenségei? A tanító ellenségei a jó Kazinczyt, mert védi a jó tanító igazságát? A tanító ellenségei vagy valakik Kazinczyt, mert Marissal viszonya van? A vád valódi okát és valódi célját elbizonytalanítja e mondat, így a felelősséget is szétosztja. Az előző mondatok tartalmi állítása alapján a rágalom Mata miatt is megfogalmazódhatott, noha a „bántani” szó után az „engem” éppúgy odaérthető, mint az „őt”.

Végül is egy teljességgel képtelen összeesküvés-elméletet láthatunk, amit természetesen Kazinczy könnyedén elháríthat, már csak azért is, mert az utolsó feltételezés (a teherbe ejtés) nem teljesedett be – vagy titokban maradt. A legegyszerűbb kérdésre azonban még nem kaptunk választ: volt-e testi kapcsolat Kazinczy és a szobalány között? Ha e kérdést nem felejtjük el feltenni e sok feltevésben elmerülve, akkor úgy látszik, hogy az egész érvelési sor ennek elkendőzésére irányult.

Az idézett bekezdés célja valójában nem e kérdés felvetése és megválaszolása, hanem egy elbeszélői pozíció megalkotása. Egy képtelen, könnyen cáfolható vádaskodás megalkotásával és megcáfolásával az ártatlanul meghurcolt igazmondó helyzetébe kerül az elbeszélő. Most már – néhány sorral lejjebb – helyet biztosíthat a kézenfekvő gyanú számára is:

„Éltem-e a’ leánynyal vétkes társalkodásban, vagy nem? ki felelhet arra? Gyanú elég volt, nem volt semmi próba. – Rousseau azt beszéli a’ maga gyónásaiban, hogy midőn ifjúsága első esztendeiben a’ Madame de Warens szobaleányával Sabaudiából Lausannig gyaloglott, ’s a’ szobaleány boszúságára, annak éjjeli rettegéseit meg nem értette, abban a’ hitelben volt, hogy a’ környülállásoknak világ kezdete olta kell arra készülni, hogy egy férfi és egy leány egy ágyba kerüljenek. A’ világ nem olly ostoba, mint a’ fiatal Rousseau volt, ’s tudja, hogy arra nem kell igen sok. De kicsoda az a’ semmire való, a’ ki látván, hogy egy férfi és egy fiatal leány közt víg tónus van, mingyárt azt higgye, hogy titkos, vétkes ismeretség is van? Nem tudja-e azt kiki a’ maga példájából, hogy az emberiségnek minden gyarlóságai mellett a’ gyanú néha hamis? – ’S cselekedtem tehát, vagy nem cselekedtem? kit illet a’ kérdés? Alább majd meglátjuk a’ csallhatatlan bizonyosságot, hogy *nem cselekedtem*. De tegyük fel, *cselekedtem legyen!* Oly valami rettenetes dolog-e ez, habár nem szép, habár nem jó, habár nem illő is?”¹³

¹³ Uo., 123–124. Rousseau önéletírása szerint Warensné Merceret nevű szobalányát kísérte el Annecyból Fribourg-ba. Az út alatt a lány „Féltékenysége miatt ragaszkodott ahhoz, hogy egy szobában háljunk; ilyen közösség az utazás során ritkán korlátozódik csak ennyire egy húszéves fiú és egy huszonöt éves leány közt. [...] El sem tudtam képzelni, hogyan jut el egy fiú meg egy leány az együttthálásig, azt hittem, századok kellene a félelmes megegyezés előkészítéséhez.” (Jean-Jacques ROUSSEAU, *Vallomások*, BENEDEK István és BENEDEK Marcell, utószó, jegyz. Szávai Nándor, Bp., Magyar Könyvklub, 2001 (Írók, költők, gondolkodók), 154.

A *Vallomások* szerzőjének nevezetes 'őszinteség'-ét felidéző elbeszélő nem tagadja azt, hogy a cselédlány és az uraság között ebben a helyzetben kialakulhat „vétkes ismeretség”. Rousseau ostoba volt, hogy ezt nem látta be, de őszinte is, amikor elismerte ostobaságát. Kazinczy sem tagadja, hogy gyengeség lenne a helyzetben rejlő lehetőséget tagadni, és készségesen elismeri az ifjú Rousseau ostobaságát is. E korlátozott érvényű beismerésekkel és a rousseau-i párhuzammal – úgy látjuk – az őszinteség látszatát kívánja megalapozni Kazinczy. Egy szövegen belül nem is lehet más eszköze a meggyőzésre, csak a retorika.

Ezért fontos tehát a tanítóhoz kapcsolódó képtelen vádaskodás megírása, a rousseau-i őszinteség felidézése: vagyis a morális megalapozás a befogadó döntéshelyzetbe hozása előtt. E szövegekben felkínált lehetőségek egyike vagy másika mellett ugyanis lehetetlen a hitelesség szempontjait mérlegelve választani, a befogadó döntése kizárólag az elbeszélő-főhős morális megítélésétől függ.¹⁴ Ezek után kijelentheti az elbeszélő-prókátor, hogy „semmirevaló” az, aki *mindig* arra gondol, amire *minden* jel utal, és amire *általában* okkal gondolhat, és kijelentheti azt is, hogy „nem cselekedtem”.

A rousseau-i őszinteség képzetét működtető érvelés azonban sajátos árnyalatokkal gazdagodik, ha két – gyakran idézett – levélrészletet is bevonunk a Kazinczy-önéletrészek értelmezésébe:

„Az Olvasó, ha szíve van, nem veszi rossz neven, hogy olly gyónásokat nem teszek magam felől, mint Rousseau, hogy péld. Madame de Warens körül mit csinála; sem azt nem, ha magamat némelly szép scénájiban életemnek ragyogtatom.”¹⁵

Írta Kazinczy Toldynak. Toldy válasza:

„Engedj egy kérdést: vajon nincsen-e az egész több tartózkodással írva, mint a mennyit a historiai interessze enged? Úgy óhajtánám írva látni e munkát, mint Rousseau gyónásai vannak. Keveset szólsz magadról.”¹⁶

E két évtizeddel későbbi levélváltás természetesen a *Pályám emlékezete* első szövegére vonatkozik, de azt felfedi, hogy az őszinteségről való beszéd nem azonos az őszinte beszéddel.

¹⁴ „Midőn a történelem ezen alternatív víziói közötti választás a kérdés, akkor egyedül csak *morális és esztétikai* alapon lehet az egyiket előnyben részesíteni a másikkal szemben.” Hayden White-ot idézi: GYÁNI GÁBOR, *Történelem: tény vagy fikció?* = Gy. G., *Emlékezés, Emlékezet és a Történelem elbeszélése*, Bp., Napvilág, 63.

¹⁵ Kazinczy – Toldy Ferencnek [Széphalom], 1827. jún. 19. = KAZINCZY Ferencz *Levelezése: 1826. április 1. – 1828. december 31.*, XX, kiad. VÁCZY János, Bp., MTA, 1910, 4791. levél.

¹⁶ Toldy Ferenc – Kazinczynak, Pest, 1827. júl. 16. = *Uo.*, 4810. levél.

[holdvilág]

A Maris-história túlélte a telet, 1804. ápr. 16-ra virradóan újabb vád érte Kazinczyt.

„Dienes azt veti szememre, hogy Maris a' Rhédeyné temetésekor az ő házában velem hált. – Velem? abban a' szobában, a' melyben Nagy Gábor Ur hált? olly fényes holdvilágnál, hogy éppen az ablakban lévén az ágyam, ottan fekvé, akármit is elolvashattam volna? [...] Ez a' vád kézzel fogható hamisság. Oly nevezetes napnak éjtszakájára, mint a' Rhédeyné temetése volt, még máig is fognak sokan emlékezni az ő barátjai között, 's tanúim lehetnek, hogy az éjtszaka igen világos volt. Istentelenebb vád még soha nem volt.”¹⁷

A vádat igen meggyőzően hárítja el Kazinczy: tanú az égen-földön mindenki, minden kortárs és maga a hold is. A 'védelem' azonban súlyos hibát vét, elhagyja győztes pozícióját és visszatámad. Dienes saját fegyverét fordítja Dienes ellen, amibe aztán ő maga szalad bele. Az idézet [...] -lel jelölt kihagyott helyén ugyanis ez olvasható:

„s ő, a' kivel együtt hált, egy takaró alatt, egy soha annak előtte nem látott idegen uraság szobaleánya?”

A holdvilág erkölcsöt óvó sugarai eszerint nem ragyognak egyformán mindenki felett.

[levelek]

A történet elbeszéléséhez Kazinczy is nyomozást végzett. Összegyűjtötte a dokumentumokat, a leveleket, majd ezeket közölte, átmásolta, idézte és főleg: kommentálta. Néhol azonban csak hűlt helyeket talált a kéziratok felfedezője: „Én vévén azon irtóztató levelet, mely itt pag. – fordul elő”.¹⁸ De nem „fordul elő” a meg nem adott oldalszámon, és a hiány okáról csak találgathatunk.

A Dékáni által megtalált és közölt szövegek kézírata nem maradt fenn, így a Kazinczy-levelezés is az *Irodalomtörténeti Közlemények* közleményeiből tudta átvenni a leveleket. Azaz a Kazinczy-levelezés visszaigazolásai nem tekinthetők minden esetben hitelesnek, hiszen Kazinczy átírhatta és (nem fogunk meglepődni) néhány helyen bizonyíthatóan át is írta a leveleket. Noha nemegyszer éppen a „stylus” a legfőbb oka vagy jele a családi vita eldurvulásának: „Ez a tíz sor stylusára nézve megváltozott az elküldött leírásban: de értelme ugyanaz”¹⁹ – írja Kazinczy, miközben sajnálatos módon nem közli az eredeti levelet.

¹⁷ [Kazinczy Ferencz Följegyzései], i. m., 125.

¹⁸ Uo., 152.

¹⁹ Uo., 147.

1804. máj. 24-én Kazinczy anyja házi őrizetbe vetette, vagyis egy szobába záratta Marist. Kazinczy inasával egy levélkét adatott be az ablakon a rab leánynak, melyben sorsa csendes tűrésére, azaz hallgatásra intette.²⁰ Június végén azonban a család mégis elfogott egy Maris által Kazinczynak írt levelet.

„Spanyol lelke a’ féltésnek! Sem nem irtam a’ lyánynak, sem nem izentem neki, sem nem köszöntettem, sem azt nem óhajtottam, hogy valaha ismét meglássam. – Azonban nem szüntek meg a’ tudakozódások, ha nem látta-e valaki, hogy a’ lyány ezekben a’ napokban valamit írt volna, ’s egy Asszony ládájában előhoznak valamely levelet, melyet Maris hozzám intézett.

Sok körülállás adja elő magát az életben, melyre nehéz felelni, és mégis ártatlan a’ gyanús, ’s ez nehézzé teszi a’ birák’ dolgát. Illyen ez a’ jelenvaló is.

A’ leány ebben az elhagyatásban engem kért, hogy pártfogója lévén eddig, gondoskodjak róla ezután is, ’s szerezzek neki valamely jó szolgálatot. Elbeszélte, mik estek vele Semlyénből lett utolsó eltávozásom olta, ’s azt, hogy Tokajon keresztül jövőn, *megemlékezett az ott töltött boldog órájára*. Az egész levél *Tekintetes Úr* titulaturákkal folyt, de egy helyett Lanasszából azt írta ki, hogy *vagyon egy Isten az égben, a’ ki az ártatlan szenvedést látja* etc. ’s a’ pathosz tónusában poétai stylusra fakad, és té-nek szólít, valamit mond *Lubin és Anette* felől és *Ta* meg *Ma* syllabák fordúlnak elő levelében.

Ezek a’ majd comicus, majd tragicus dolgok pszichologiai tekintetekre nézve is megérdemlik a’ figyelmet. Nézzük végig, mit lehet mondani reájok.”²¹

Nos, nézzük végig, mit mond ezekre Kazinczy! Legelegánsabban a „Ta meg Ma syllabák”-at intézi el. Öccse, József szerint ezek nem mást jelentenek, mint „*Táti, Mami*; és így *gyermekcsinálás* forog szóban.” Kazinczy válasza a megsemmisítő lenézés: „A’ bölcs ember!” De a kérdést nem válaszolja meg, hogy mit is jelentenek e szavcskák, nem ad meg tágabb szövegkörnyezetet, és főleg nem mellékeli a levelet.²²

Ugyanilyen könnyedkén intézi el azt, hogy egy 15 éves cseléd lány letegezi a 45 éves földesurát: a „poétai stylus” itt magától értetődően szolgál magyarázattal. Noha – fentebb olvastuk – a stylus a levél „értelmét” nem írja felül.

[*Anett és Lubin*]

Az *Anette és Lübin* egy Marmontel-idill, pontosabban egy tanmese a természetes testi szerelem jogáról, amit Kazinczy 1804-ben fordított le. A története a következő. Egy 16 éves pásztorfiú együtt él unokahúgával egy idilli falusi környezetben, távol a világ zajától, bájos együgyűségben. Esténként felhőtlenül „nyájaskodnak”, mígnem „Anette karcsú termete vastagodni kezd”. A zord külvilág ekkor figyel fel a vétkes

²⁰ *Uo.*, 126–127.

²¹ *Uo.*, 127.

²² *Uo.*, 128.

szerelmesekre. A társadalmi szokások miatt veszélybe kerül idilljük, de végül egy jótevő uraság közbenjárásával engedélyt nyernek a pápától összeházasodni.²³

Kazinczy úgy érzi, itt az olvasója segítségére kell sietnie:

„Lubint és Anettet kell magyaráznom. – Midőn felgyógyulván a' forró betegségből, elgyengült szemeim még nem bírták az olvasást, ő vele [ti. Marissal] olvastattam *Rigó Sámson*, 's holmi egyebet, és a' többek közt Marmontelből Lubint és Anettet. Maris erre verseket írt; elég rosszakat, nemcsak poétai, hanem logikai tekintetéből is; de morális nézőpontból nézve, elég jókat, mert az vala a' bérekesztések, hogy ő valamikor a' Gessner Idylljeit megnyitja, a' könyv mindég Daphnén nyillik-meg, a' ki az anyja sírjánál esküsz, hogy a' feddhetetlen erkölctől soha el nem tántorodik. A' vers megérdemlette a' dicséretet, 's Lubin és Anette becsét kaphatott előtte.”²⁴

Sajnos, nem ismerjük Maris levelét, így nem tudhatjuk, milyen összefüggésben emlegette a valóságtól elzárt idilli környezetet, a társadalmi szokásokkal szemben is győzedelmes naiv szerelmespárt, a teherbe eső leányasszonykát. Kazinczy érvelése viszont ismét 'irodalmi', csak most nem a „stylus”, hanem a költészet segíti ki a 'valóság'-ot. A pásztorköltészet idilljétől Maris rossz (habár nem ismert) versein keresztül jutunk el egy másik idillig, Gessnerig. A „nyájaskodó” és „vastagodó” lány történetét az érsemlyéni „gyermekcsinálás” allegóriájaként értelmezni tehát tévedés, ehelyett egy poétai világon belüli értelmezési sort ajánl Kazinczy. Az így megalkotott poétai kép – az anyja sírján fogadalmat tevő szűz – azonban rávetítendő a valóságos Maris képére.

Kazinczy anyja azonban nagyon is eleven. Egy évvel később, már Kazinczy házassága után írt levelében a kortárs értelmezők nehézkesebb gondolkozását reprezentálva a 'valóság'-ban véli megtalálni a szövegek referenciáit:

„Hagyjon békét már annak a' tavalyi k históriájának. Szánja, bánja-meg; ismerje meg magában; térjen-meg; hagyjon nekem 's azoknak békét, a' kiket szemtelenül, igasságtalanul vádol. Sem a' mostani házasságáról való bolond dicsekedésével, nekem mind szóval, mind írással örökre békét hagyjon.

Ha olyan jó és igen dicsőséges neki, miattam a' s is buhat, de nekem soha csak a' legkisebb jellel, annyival inkább szóval elő ne jöjjön, mert a' mit kap, magának tulajdonítsa. Továbbá még azt adja lelkem Sógor uram neki az én nevemben tudtára, hogy a' tavalyi fertelmes undok cselekedeteiről hallgasson; engem sem azzal való beszédjével, mentegetéseivel, írásával ne terheljen, mert a' mit ő cselekedett, annak magában való tudása is engem megemészt.

Én nem vagyok olyan ember is mint az ő Nagyságos Ipája. Szépen nézheti Lubint. De oda Anettéje. Így nevezte ő magát és k tavaly.”²⁵

²³ A fordítást Szilágyi Ferenc éppen az elemzett Kazinczy-följegyzés szövegébe ékelve közli: KAZINCZY Ferenc, *Az én életem* [összegyűjt., szerk., előszó, jegyz. Szilágyi Ferenc], Bp., Magvető, 1987 [!1988] (Nemzet és emlékezet), 378–388.

²⁴ [Kazinczy Ferenc Följegyzései], i. m., 128.

²⁵ *Uo.*, 149.

[tokaji boldog órák]

„A' ki a' Tokaji cikkelyt olvassa, nem azt gyanítja-e, hogy ott a' szerelem egy pajkos éjtszakát adott? 'S mit mond osztán reá, mint hűl-el majd, ha azt hallja, hogy én soha ezzel a' lyánnyal Tokajban nem voltam egyébkor, hanem a' Kufsteinből Munkácsra vitettetése alatt? hogy akkor a' lyány tizen-eggy (Nro 11) esztendő gyermek volt, 's délben a' húgommal Klárral a' lakásomra jött és estve elment? A' Tokajban töltött *boldog óra* tehát azt teszi, hogy ott látott engem az én szerencsétlenségemben és azt érezte, a' mit minden érez *szerencsétlent látván*.”

A gyanakvás „elhűl”-ése előtt felidézzük a Kazinczy-önéletírások egyik legszebb jelenetét, a budai fogságot színessé varázsoló találkozást:

„Metastasio vala kezemben, 's folyosómon egy gyönyörű lény suhinta el, félig leány már, félig még gyermek. Növése mint Psychénél; mozgása, lépte mint a' Gráziák legifjabbikáé. [...] A' hideg ész emlékeztete, hogy harminczöt esztendőt éltem el. Ah, látám hogy azt nem az ész, hogy azt a' bizatlankodó szerelem sugallá! [...] Csínosan vala öltözve, de piperék nélkül; fejér patyolat ruhácska, ott övedzve által, hol keble virúlni még csak fog.

[...]

Mellyemre szorítottam, 's ajkaink egymásba tapadának.”²⁶

Az itt említett lány, Nini, ekkor még csak 12 éves. Azonban – véleményünk szerint – ez esetben kizárt a testi szerelem. Nini alakja (Grácia, Psyche) a legtisztább, testiségtől elváló szerelem ideálja, akinek későbbi élettörténete (Hamupipőke-történet: közsorból báróné lett) visszaigazolhatta a talán csak a rab Kazinczy álmaiban kibontakozó eszményképet.

Kevésbé éteri a következő beszámoló:

„[1802. máj.] 5. Ki a' Félix-bányába [gyógyfürdőbe], az Orvosok' javaslásából, mert annak a' rühöcskének maradványából, melyet Augustusban 1800. Munkácsi útam alatt a' esztendő [innen a név törölve] kaptam, nem tudtam úgy kitisztítani, hogy néha még ne éreztesse magát rajtam.”²⁷

Ehhez *Az én naplóm* kéziratában megfigyelhető szövegtörléshez hasonló határozottságú szövegkihúzással a dolgozat írója csak egyetlen helyen – szintén *Az én naplóm*ban – találkozott.

„A' Kisasszony csaknem törpe ugyan, nem szép, 's most [innen törölve kb. 4-5 szó] tudja a' világ, hogy görbe-hátú is. [...] De több eszem is van mint hogy illy oktalán lé-

²⁶ [Pályám emlékezete III.] = KAZINCZY, Pályám..., i. m., 647, 649.

²⁷ *Az én naplóm* = KAZINCZY, Pályám..., i. m., 261. (Az „esztendő” előtt hely van kihagyva az életkornak, utána a név törölve. A kézirat fotója közölve van a kiadásban.)

pést tehettem volna, kivált minekutána Viczay József Kassai Orvos barátom megsugta, hogy a' leánynak [innen törölve kb. 9-10 szó].”²⁸

A szövegkörnyezet azt sugallja, hogy valamiféle szexualitással kapcsolatos titkolni valót rejt a 'törlés alatti', ami viszont azt sugallja, hogy az elrejtés a „rühöcske” esetében is szexualitással hozható kapcsolatba. Tudjuk, hogy a rühöt hétköznapi testi érintkezéssel is el lehet kapni. Kazinczy azonban nem szégyellte a betegségeit (az aranyér okozta szenvedéseiről igen jól vagyunk tájékoztatva), a titkolózás itt bizonyára nem úton terjedő fertőzésre utal. Ezt a feltevést támasztja alá az, hogy a *Fogságom naplója* szerint többen is megfertőződtek:

„Én, Úza, Szmethanovics, a hosszú útban, július elsője óta augusztus 25-dikéig, egy kis becsületes rühöt kapánk; szerencsénkre a szárazt, nem a csorgót. Úza és Szmethanovics hamar kitisztulának, de engem földettek a szobámba, kenőcsöket adtak, és minden egyebet, és még sem tisztulhaték ki.”²⁹

A rühöcskét átadó személy életkorát elfelejtette, de feljegyzésre méltónak látta Kazinczy, hiszen helyet hagyott ki annak. Ez azt sejteti, hogy nem átlagos életkorú lehetett a lány, hanem bizonyára jóval fiatalabb. Tokaj útba esik Munkács felé.

A nehezen kiolvasható törlés alatt azonban nem Nagy Maris, hanem Krainik Máli neve rejlik. Ez az a pont, ahol a dolgozat írója belátta, hogy Kazinczy önéletírásaiból sohasem fogja megtudni, hogy mi is történt Kazinczy és Nagy Maris között.

[kézzel tapogatható hamis voltak]

Kazinczy azonban 1804-ben több bizalmas levelet is váltott Maris ügyéről barátjával, Szentgyörgyi József debreceni orvossal. Kiderül e levelekből, hogy Kazinczy igencsak szívén viselte a cselédlány egészségi állapotát. Ám ez nem egyedi eset: 1805. ápr. 26-án Gombos Dániel (későbbi) bihari főorvoshoz egy Erzsébet nevű szolgálólányt vitt el Kazinczy.³⁰ Gondoskodásának mértéke azonban mégis szokatlannak hat. Szentgyörgyi minden jó szándéka ellenére bele is keveredik a családi viszályba, hiszen az ő debreceni házából vitette el – erőszakkal – Kazinczy anyja Marist. Minderről Kazinczy önéletírásaiból és levelezéséből is értesülünk.³¹ A levélíró Szentgyörgyi hangja külső forrásként megerősíti Kazinczy önéletírásainak állításait. A család orvosa a lehető legjobb tanú: személyesen ismeri a viszálykodó feleket, elég közel lakik hozzájuk, hogy mindenről értesüljön, de eléggé távol, hogy levelezzen, tehát doku-

²⁸ *Uo.*, 241–242. (A kézirat fotója közölve van a kiadásban.)

²⁹ KAZINCZY Ferenc, *Fogságom naplója*, utószó FENYŐ István, szöveggond., jegyz. SZILÁGYI Márton, Bp., Osiris, 2000 (Millenniumi könyvtár, 45), 115.

³⁰ [1804–1805] = KAZINCZY, *Pályám...*, i. m., 192.

³¹ Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1804. máj. 24. = KAZINCZY Ferencz *Levelezése: 1803–1805*, III, kiad. VÁCHY János, Bp., MTA, 1892 [a továbbiakban: *KazLev*, III], 676. levél.

mentálja az eseményeket. Ráadásul orvosként is megvizsgálta Marist. A lány ugyan-
is 1804. máj. 20-án kifecskéztette a kezét. A balesetet és következményeit Kazinczy
érzékletes jelenetekben írta meg:

„Nem kívánhatom tehát, hogy más ítéljen szelidebben felőlem, mint én fognék más
felől; és így kénytelen vagyok a' detaljba ereszkedni, hogy a' kinek szive van, érezhesse,
ha igaz-e, a' mit mondok. [...] Az Anyám a' lyányt a' pinczébe küldötte. Ez csak egyik
kezét bírván, jobbjaival a' lakatba tette a' kolcsot, azután megfogván a' lakatot fogaival
csavarított egyet a' kolcson, hogy megnyithassa, 's sírt. Elfordultam, hogy a' lyány ne
is lásson.”³²

Kazinczy ezután az emberiség parancsának engedelmeskedve (az anyja paran-
csa ellenére) elküldi a szerencsétlen lányt Szentgyörgyihez. A debreceni orvos e pon-
ton csatlakozik személyesen is történetünkhöz. Az orvosbarát leveleiben – és bizo-
nyára szóban is – csillapítani igyekezett a családon belüli indulatokat. Kazinczy
minderről szintén részletesen beszámolt önéletírásában.³³ Kazinczy rokonságának
embertelenségével e leírások alapján lehetetlen azonosulni. Már csak azért is, mert
önéletrajzi elbeszélő nem festi egyforma részletességgel, „detailjba ereszkedően”, a
történet minden eseményét. Csak szűkszavúan, más események mellékszálaként em-
líti meg például, hogy a szolgálólány néhány hónappal korábban is betegeskedett:

„[1804.] Jan. 28. Maris leve veszedelmesen beteg. Kincsesért küldtem. Nem lelék.
Báthyért küldtem. Egyszerre jelent meg mind Kincses Felcser mind Báthy a' Doctor.
Susi Báthyt eltöltötte, hogy hánytatót ne adjon a' lyánynak mert *viselős*. Kincses akart,
de mivel Doctora ellenzé, nem merte beadni. Uram, monda Kincses; ezt a' leányt meg-
öli Báthy. Jó, hogy én többet hittem a' Doctornak mint a' Felcsernek, 's a' Doctor'
rendelésén megnyugodtam. Ha beadattam volna a' hánytatót, okot nyújtottam volna a'
gyanúra.”³⁴

A rosszullét okáról ez esetben nem árul el semmit az elbeszélő, csak a követke-
zményeiről: a család értelmezi a jeleket, majd a család értelmezését minősíti Kazinczy.
A több mint egy hónapig húzódó betegség eredetének elhallgatása különösen feltűnő
a későbbi baleset (ficam) részletes lefestése hátterében. A rokonság tetteinek otrom-
basága³⁵ mindenesetre hitelteleníti a vádlók személyét (noha magát a vádat nem cáfol-
ja), és ezt a retorikai pozíciót Kazinczy a további vádak elsőprésére használja fel.

³² [Kazinczy Ferencz Följegyzései], i. m., 124.

³³ *Uo.*, 126–127.

³⁴ *Az én naplóm*, i. m., 315 (kiem. – O. L.). Máshol még szűkszavúbb: „[1804. jan.] 28d. Kincses
és Báthy Marishoz.” ([Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], i. m., 200.)

³⁵ Egy 1804. jún. 22-i bejegyzésben azt az elképesztő állítást olvashatjuk, hogy „Józsi azért jött,
hogy Dienestől [aki alispán – O. L.] négy Vármegye katonáját kérjen, a' kik Marist Linzbe vigyék
Laczihoz [aki ott katona – O. L.]” ([Kazinczy Ferencz „Diáriuma”], i. m., 204).

„Ezen Ruszkán mulatásom ideje alatt beszélt el nekem Maris, mik estenek vele Semlyénben, az úton, és Regmeczen. – Egy nap Zemplény Vármegyei Doctor Meczner Pál Ur Regmeczre ment-ki Ujhelyből. Az Anyám megnyitotta a' lyány ajtaját, hogy láthassa a' Doctort, 's akkor megszóllította: No k..., itt a' Doctor, megvizsgáltatlak, ha lyány vagy-e még? – Szívesen Tekintetes Asszony! kész vagyok, felele a' leány meg nem rettent képpel. 'S az anyám kiment. [...]

Hogy a' leány *nem k...* mondtam beléugratva szavaiba [ti. az anyjába], mutatja az, hogy kész vala magát a' vizitációnak alája vetni. [...] Mutatja az olly vádagnak mint a' Váradí velem-hálás, kézzel tapogatható hamis voltak.”³⁶

Kazinczy már ekkor is gyógyíttatta – adataink szerint csak levelezés útján – Szentgyörgyivel Marist. Az orvos leveleinek egyikéből furcsa célzásokat vélünk kiolvasni:

„Térek a' szegény beteg Mariskára: sajnálom szenvedését, és ohajtom gyógyulását. E végre (*irgalmas bíró is akarván lenni*) tsak egygy orvosságot küldök, ezen kívül egy házi eszközt javasolok. Vévén levedből észre, hogy a' pilulát nyelheti, számára is ilyen bombákat készíttettem, a' felyül írás szerint elég leszsz folytába tsak két, leg fellyebb három nap venni; azután ritkábban. A' paroxysmus [véltetően lázas roham – O. L.] idején pedig általán fogva soha sem: hanem akkorra való leszsz a' mindjárt említendő házi eszköz. Ha t. i. bizonyos órája vagy paroxysmusának, előtte egy fertályal, ha nints, tsak mikor első borzadozásait sejt, igyon meg egy pohár melegített bort egy kis nádmézzel és szeretsendió virággal meg fűszerszámozva, és könnyen takaródzva várja el az ágybann egész el múlását; ha így nem ihatná, igyon leg alább a' konyha törvényei szerint készült borzsufát. Én ezzel menttettem meg nem régiben hideglelésitől egy ollyan *leány asszonykát*, kihez hasonlókról emlékeztén egyszer Szatsvai, ezen parenthésist tette nevek mellé (ezek azok, a' kik leányok is, asszonyok is).”³⁷

A házasságban megnyugvást kereső és találó Kazinczy, mintegy a témát lezárandó, szép levélben számol be barátjának a sorsa rendeződéséről.³⁸ Jellemző, hogy a házasság kapcsán a legfontosabbak egyike a Maris-história lezárása és az anyja megnyugtatója. E levél határozottan kijelenti Szentgyörgyi (és az utókor) előtt, hogy Marissal nem volt vétkes ismeretségben. És ha ezt írja a titkaiba beavatott barátjának, akkor nincs okunk tovább kételkedni. De a levél inkább kelti egy jól megírt novella hatását, mint egy misszilis levélét. A Szentgyörgyihez írt levelek általában nem csak egyetlen témát tárgyalnak: rendszeresen szó esik bennük magán- és közéleti eseményekről, debreceni és országos ügyekről, literátori és nyelvészeti kérdésekről. E levél azonban csak és kizárólag egyetlen jelenetet, a házasság bejelentésének eseményét

³⁶ [Kazinczy Ferencz Följegyzései], i. m., 134.

³⁷ Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1804. febr. 11. = *KazLev*, III, 647. levél (kiem. – O. L.). Lásd még Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1804. febr. 22. = *Uo.*, 653. levél; Szentgyörgyi József – Kazinczynak, Debrecen, 1804. febr. 24. = *Uo.*, 657. levél; Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Érsemlyén, 1804. márc. 1. = *Uo.*, 659.

³⁸ Kazinczy – Szentgyörgyi Józsefnek, Ujfalu, 1804. szept. 10. = *Uo.*, 692.

beszéli el. Méghozzá pontosan úgy, szövegszerű egyezésekkel, mint a [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*] c. önéletírásában.³⁹ Ha ez egy utólag (át)írt – esetleg kiadásra szánt – levél, akkor nyomozásunkban éppen az ellenkezőjére bizonyíték, mint amit ténszerűen állít. A kérdés azonban jelenleg megválaszolhatatlan, mert a levél kézírata nem ismert.⁴⁰ A tárgyalás bizonytalan időre elnapolva.

³⁹ [*Kazinczy Ferencz Följegyzései*], i. m., 134–135. (Lásd még pl. [*Kazinczy Ferencz „Diárium”*], i. m., 205.)

⁴⁰ Váczy János a következő kiadványból adta ki a levelet: KAZINCZY Ferencz’ *Levelei Szentgyörgyi Józsefhez, ifj. Szilágyi Sámuelhez, Csokonaihoz és Ercseihez*, Kazinczy Ferencz’ Eredeti Munkái, Második Osztály, Levelek, harmadik kötet, összeszedék BAJZA József és SCHEDEL [TOLDY] Ferencz, Pest, 1845. Bajza és Toldy nem mutatják be a szöveg forrását, de az Előszóban ezt írják: „A’ Szentgyörgyihez intézettek [...] egyenesen a’ levélvevő’ veje Péczely József barátunk’ szívességéből adunk, és szinte [szintén? – O. L.] az eredetiekből [...]. [...] Megjegyezzük végre itt is, hogy a’ mit adunk, kicsinyes hűséggel van adva egész a’ helyesírási ingatagságig [...]” (*Előszó*, X, XII.) Czifra Mariann hívta fel a figyelmemet arra, hogy az 1844-es kötet részben kézírásos, részben nyomtatott korrektúraíve az MTAKK M. Ir. Lev. 4° 30-as jelzeten van, de ez a levél épp nyomtatvány formájában maradt fenn. Ugyancsak ő figyelmeztetett arra az MTAKK Tört. 2° 21, 79a lapon található Kazinczy Gábor-listára, melyről tudható, hogy a Kazinczy-örökös birtokában még megvolt ez a levél.